

Egy világméretű téma hazai megközelítésben

Az esélyegyenlőség a világ jövőjének egyik legfontosabb problémája, amint azt Fejtő Ferenc is megállapítja Rózsa György új könyve elé írt bevezető soraiban. A világ többségét képező „fejlődő országoknak a fejlettekkel szembeni elmaradottsága közötti különbségek annyira elmélyültek, hogy szinte utópiává vált a szakadék áthidalásának lehetősége.” Rózsa György megközelítése saját kutatásai és személyes tapasztalatai alapján ehhez ad új, fontos képet.

Az erre vonatkozó főbb statisztikai adatok, amelyeket a kötet tömören felsorol, elsősorban az ENSZ egyik jelentős éves kiadványa, a *Human Development Report*, az emberi fejlődésről szóló jelentés szintetikus indexei. Ezeket Amartya San, a Nobel-díjas közgazdász vezetésével dolgozták ki, összehasonva a gazdasági-tudományos-műszaki, szociális és oktatási mutatókat. Néhány adat ezekből: míg a világ népességéből 2003-ban a fejlődők és a fejlettek aránya 80,9 % a 19 %-hoz, az ENSZ előrebecslései szerint a jövő század közepére ez 86,3 %-13 % arányra alakul. A 166 országot felölelő kimutatás szerint az összesített országsorrendben a vezető humán fejlődési index rangsorában Norvégia, Ausztrália, Kanada a három első ország, míg az utolsó három Burundi, Niger, Sierra Leone.¹ A részleteket illetően mind a GDP, mind a műszaki fejlettség és az iskolában töltött évek átlagos száma tekintetében az első Finnország, és hosszan lehetne még sorolni a feldolgozott egészségi, menekült népességi adatokat.²

A szerző által pedig felvetett „egy főre eső jó közérzet” és „túlvilági index” mint társadalmilag

felvethető hipotetikus index természetesen nem számszerűsíthető, de szociológiailag jelzést adó mutatókként sajátos megközelítést nyújtnak az esélyegyenlőségi problematikának. A „túlvilági indexen” a szerző a világ népessége egy részének azt a felfogását érzékelteti, hogy nem az evilági lét a lényeges, hanem a túlvilági.

A közbeszéd divatja ma kétfelé ágazik: 1. óriási lelkesedés, az IT (Információs Társadalom) mindent megvált, új evangéliumot jelent, új emberiség teremődik vele; 2. az emberi világ vége, a könyv halála, a nemzeti nyelvek megszűnése, múlt nélküli újbarbarizmus, szörnyű szakadék a gazdagok és szegények között, világégés, például Samuel Huntington műve (a civilizációk háborúja), vagy az al-Kaida eszmerendszere.

A könyv mást, a józan utakat prédikálja, azokat is kérdőjelekkel. Szimpátiám teljesen ezé! Még azt is hangsúlyozza, hogy az általa javasoltak nem a világot váltják meg, hanem csupán egy eszközt mutatnak meg a megoldások felé vezető úthoz. Így például az általa kidolgozott MAMA (Multifunkcionális Alkalmazott Munkakészségi Modell). Ez a modell tisztességes, okos önfegyelmről ad példát.

A folytatáshoz szükséges még néhány részlet, amit a szerzőnek, esetleges munkatársainak és követőinek kellene hozzáadniuk. Íme javaslataim a továbblépéshez...

A túlvilági index óriási gondolat! Itt is működik, ebből lesznek az aktivista fundamentalizmusok és a mindenbe belenyugvó tespedések. Persze vannak ártatlan, az emberek halálfélelmét kompenzáló és lelkiismeret-szükségeit kielégítő túlvilágok is. Ahol nagyobb erre a szükséglet, ott erősebb, így a „fejlődőknél”. Ezt viszont sokkal részletesebben, elemzőbben kellene kifejteni, történetiségében. Konkrétabban rámutatni, hogy ez a boldogság keresésének veszedelmes téveszméje és tévútja, mert aki ebben megmarad, az lehet, hogy egy ideig boldogabb lesz, mint a magát hajszólo produktív ember,

¹ Az érdekesség kedvéért jegyezzük meg Magyarországot 36. helyét (a régióból az első Csehország 33., Szlovákia 35., míg Oroszország az 55.)

² Rózsa Gábor, KSH összeállításából

de elég gyorsan olyan mértékig szolgálja az elmaradást, hogy az a feszültségeket elviselhetetlen mértékűvé növeli, így visszajára fordítja az ígérteit. Ide sorolom a népi romantikát is. *Stillstand bedeutet Rückgang* – a helyben topogás visszaesés –, és ez beláthatatlan ideig így lesz, az eredmény az idézett statisztikákból is jól látható.

Legalább három modellt kellene alaposan elemezni: Távol-Kelet (Kína, Japán, Korea, egyre inkább India is, sőt Indonézia). Nagy kontinuum munkakultúrák, pár százados strukturális merevedés, de megjelenik egy új számyalás e munka- és egyéb kultúrák, befogadóképesség-alapjain.

Az egyik vizsgálandó terep – Afrika. Ennek lényegben az ellenkezője, a kultúrák többsége romantizált tradíció, nagyon nehéz a munkakultúra, fegyelmezett, precíz munka, munkaszeretet bevezetése.

A következő: Dél-Amerika a maga ve-gyességében, ezen belül érdekes alfejezet lehet a feketék helyzete ma az USA-ban, vagy

a romák helyzete és lehetőségei itthon. Azaz nagyon különbözők a történelmi-kulturális imprintek, és erre nagyon különbözők lehetnek a pedagógiai, segítői változatok. Ha lenne jó módszer erre, akkor romaügyben is előbbre tartanánk, de ugyanígy az amerikaiak a feketek integrációjában is. További elméleti kérdés, hogy szükséges-e az a közbelső lépcső, amit Japán és Kína, Korea is lépett, az elviselhető szegénységben a világ olcsó munkaerejének szerepe. Milyen elviselhető feszültséggel jár ez az út? Mi az eddigi kísérletek tapasztalata?

Óriási lecke, persze nem egy embernek. A kérdéseket viszont, azt hiszem, élesebben kell felvetni. A könyvben elindított gondolatmenet itthon is folytatandó, hisz nálunk is jelentős kulturális különbségek húzódnak a társadalmi csoportok között. (*Rózsa György: Ante-equilibrium. Vitézairat a fejlődő országok esélyegyenlőségéről. Argumentum, 2004. 92 p.*)

Vámos Tibor
akadémikus

Természet és gazdaság. Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény

Herman E. Daly, az ökológiai közgazdaságtan élő klasszikusa még a Világbanknál dolgozott, amikor 1992-ben publikálta a *Jelentés a világ fejlődéséről: Fejlődés és környezet* (World Development Report: Development and the Environment) című kiadványát. Daly az itt recenzált kötetben is szereplő tanulmányában leírja, hogy miként próbált meg kisebb változtatásokat elérni a világbanki jelentés egyik ábrájában. Az ábra egy „gazdaságnak” címkézett dobozt ábrázolt, egy „inputok” feliratú bemenő és egy „outputok” feliratú kimenő nyíllal. Daly felvetette, hogy az ábra nem rossz, de nem mutatja a környezetet, így kellene a „gazdaság” doboz köré egy nagyobb (ez lenne a környezet), és

akkor rögtön világossá válna, hogy a gazdaság honnan is szerzi az általa feldolgozott erőforrásokat, és hova juttatja vissza a hulladékokat. Vagyis kiderülne, hogy a gazdaság voltaképpen a környezeti rendszer alrendszer, és többszörösen is függ tőle. A környezeti rendszer pedig egy majdnem teljesen zárt rendszer, így a gazdaságnak a környezethez viszonyított relatív súlya, az onnan felvett erőforrások és az oda visszajuttatott hulladékok, szennyezés mennyisége egy határon túl nem növekedhet. Mint Daly beszámol róla, a világbanki jelentés következő verziójában már szerepelt ugyan a nagyobb doboz, ám minden felirat nélkül. Mikor Daly szóvá tette, hogy így csak pusztán díszítés, az ábra végül kikérült a jelentésből. Majd Daly egy nyilvános vitán feltette a kérdést a Világbank akkori vezető közgazdászának, hogy szerinte a közgazdászoknak kell-e foglalkozniuk azzal a problémával, hogy mi a makrogazdaság

optimális mérete az őt ellátó környezethez képest. A válasz, amit kapott, egyszerre volt semmitmondó és mégis jelentőségteljes: „Ezt nem így kell nézni.”

A történet tanulsága nem szorul hosszas magyarázatra: a főáramú közgazdaságtan láthatólag nem nagyon tud mit kezdeni azzal a hatalmas kihívással, amit korunk ökológiai válsága jelent. Az, hogy ökológiai válság van, manapság már tudományos ténynek, és korántsem csak egy szerény véleménynek tekinthető. Az ENSZ égisze alatt működő Környékügyi Bizottság például a világ vezető klímakutatóiból áll, és lassan húsz éve vizsgálja a klímaváltozás lehetőségét és benne az ember szerepét. Az egymást követő jelentéseik egyre nagyobb bizonyossággal állítják, hogy 1.) a légkörben az utóbbi két évszázadban feldúsultak az üvegházhatású gázok; ez a földi átlaghőmérséklet 0,6 Celsius-fokos emelkedését okozta az elmúlt száz évben, s előreláthatóan 2-5 fokos emelkedést fog okozni a XXI. század folyamán; 2.) e jelenség mögött jelentős részben az emberi tevékenység áll. A becslések szerint a fosszilis energiahordozók (kőszén, kőolaj, földgáz) elégetésével az emberiség az ipari forradalom óta több szén-dioxidot juttatott a levegőbe, mint az azt megelőző több ezer évben (!). A mezőgazdasági művelés a talajban kötött szén-dioxidot szabadította fel, valamint csökkentette a szénmegkötő erdők kiterjedését. Mindezek miatt a légköri szén-dioxid-koncentráció ma mintegy 33%-kal magasabb az ipari forradalmat megelőző időszakhoz képest. Ugyanígy részletes vizsgálatok bizonyítják a fajpusztulás drámai mértékét, az ózonréteg elvékonyodását, a talaj és a vizek fokozódó kémiai szennyeződését, a globálisan rendelkezésre álló ivóvíz mennyiségének csökkenését. Az ökológiai rendszerek nagy komplexitása miatt természetesen a környezeti krízis számos részlete még homályos. A legfontosabb kérdés, ami mindenkit érdekel, hogy a szaporodó vál-

ságjelenségek vajon átcsapnak-e, és ha igen, mikor, olyan nagy léptékű és visszafordíthatatlan környezetpusztulásba, amely az emberiség életlehetőségeit alapvetően szűkíti. Nos, a rendelkezésre álló tudásunk szerint az ökológiai válság tény, a környezetpusztítás üteme és mértéke globális szinten az elmúlt három évtizedben a környezettudatosság növekedése ellenére sem csökkent, hanem nőtt (ne tévesszen meg bennünket a fejlett országok környezetpolitikájának néhány inkább látványos, mintsem mélyreható eredménye), így az emberi életminőséget rontó hatások erősödni fognak. Az ökológiai rendszereket jellemző komplex kölcsönhatások, a késleltetett és küszöbhatások miatt azonban nem tudhatjuk teljes pontossággal, hogy hol, mikor, milyen következményekkel jár majd a környezetpusztítás mai üteme és mértéke. Lehet, hogy még évtizedekig csak a szaporodó válságjelenségekkel kell küszködnünk, de az is lehet, hogy már a közeli jövőben a környezeti rendszerek alapvető átstrukturálódásával kell majd szembenéznünk. Egy ilyen alapvető átrendeződés várható például az éghajlati rendszerben: egy széleskörű ismertségre szert tett forgatókönyv szerint a globális felmelegedés miatt emelkedő óceáni vízhőmérséklet a tengeráramlások megváltozásával járhat, és ez az Európát fűtő Golf-áramlat leállításához, vagyis Észak-Európa eljegesedéséhez vezethet.

Nemcsak az ökológiai válság tekinthető azonban ténynek, hanem az is, hogy annak alapvető oka a Daly által felvetett problémában, vagyis a modern gazdaságnak a környezethez viszonyított túl nagy méretében lelhető fel. Az ember természetesen mindig is nagy találékonysággal alakította át maga körül a természeti környezetet. A környezet átalakításának elsődleges célja persze az, hogy jobban érezzük magunkat benne, jobban megfeleljön az emberi szükségletek kielégítésének. Azonban ösidők óta előfordult, hogy a környezet átalakítása „túl jól” sikerült,

és olyan degradációt eredményezett, ami az emberi társadalmak működőképességét is megrendítette. A feltevések szerint például a túllelgetés és erdőirtás okozta sivatagosodás és talajerózió olyan ókori kultúrák pusztulásához járult hozzá, mint a maja vagy az asszír birodalmak.

A modern kor előtti környezetpusztítás általában fizikai átalakítást jelentett, és többnyire lokálisan, esetleg regionálisan jelentkezett. Csak a modern technológia által felpörgetett gazdaság képes arra, hogy a korábban elképzelhetetlen sebességgel, mértékben és módokon (a fizikai pusztítás mellett a vegyi, sugárszennyezési és a géntechnológia révén a biológiai módszereket is bevetve) alakítsa át a környezetet. A technikai-technológiai eredményeket felhasználó és a piaci koordináció dinamizmusára alapuló modern gazdaság fantasztikus eredményeket tud felmutatni a materiális jólét növelését illetően, ez vitathatatlan. Ugyanez a gazdaság azonban felélte, feléli létének materiális alapjait.

Az ökológiai közgazdaságtannak azért kellett létrejönnie, mert a modern gazdaság működése globális környezeti válsághoz vezetett. A modern gazdaság elméleti háttérét szolgáltató főáramú közgazdaságtan axiomatikus kiindulópontja, hogy az emberek – és gazdaság – célja az anyagi jólét növelése. Az ökológiai közgazdaságtan axiomatikus kiindulópontja, hogy a mai gazdaság környezeti szempontból nem fenntartható: újra kell gondolni a gazdaság intézményeinek működését, s kritikai elemzés tárgyává kell tenni azt a közgazdasági tudást, amely a mai gazdaság működését stabilizálja, és társadalomilag legitimálja. A kötet szerkesztői a könyv bevezetőjében a paradigmaváltás szükségességéről beszélnek: érveik szerint a mai ökológiai problémák nem, vagy csak korlátozottan illeszthetők be a közgazdaságtan keretében feltehető lehetséges kérdések és lehetséges válaszok mátrixába, azaz a normáltudományos „rejtvényfejtési” tevékenységbe.

De igaz-e ez? Hiszen a közgazdaságtan már majdnem egy évszázada elkezdett foglalkozni az erőforrás-felhasználás és a környezetszennyezés problémájával: a környezetgazdaságtannak (environmental economics) nevezett irányzat a neoklaszikus paradigma fogalmi rendszerének és analitikus eszköztárának felhasználásával pontosan ezt teszi. E megközelítés szerint a környezeti probléma nem más, mint szűköségprobléma, ami a természeti erőforrások, illetve a környezetszennyezés befogadási képességének vonatkozásában áll fenn, és így minden további nélkül kezelhető a közgazdaságtan logikájával. Nos, Herman E. Daly fenti története azt illusztrálja, hogy a környezetgazdaságtan minden eredménye ellenére sem volt képes alapjaiban átalakítani a közgazdasági gondolkodást, amit továbbra is a gazdasági jólét növelésének eszméje fűt. Mintha a főáramú közgazdaságtan még mindig nem tudná elfogadni a környezeti szűköség gondolatát és az ebből adódó következményeket. Mindeneddig viszonylag csekély gyakorlati hatása azonban önmagában még nem kellene, hogy a környezetgazdaságtan elvetésére ösztönözzön minket. Fontosabbak az elméleti ellenvetések: a kötet bevezetője, majd több tanulmány (így például Richard B. Norgaardé) is utal arra, hogy a környezetgazdaságtan leszűkíti vizsgálódását a természet-gazdaság interakció néhány aspektusára, és alapvetően egy mechanisztikus világmépben igyekszik megragadni az ökológiai problémákat. Úgy is fogalmazhatunk, hogy technikai kérdésként igyekszik kezelni őket, pedig valószínűbb, hogy szisztemikus (a mai gazdasági rendszer egészét érintő, illetve a gazdasági és az ökológiai rendszer közötti komplex interakciókban jelentkező) problémákra utalnak. Véleményem szerint a környezetgazdaságtan maga is folyamatosan beleütközik saját korlátaiba, és mikor feszegeti azokat, akkor úgyszólván felszámolja

önmagát: jól illusztrálja ezt a környezeti javak értékeléséhez kidolgozott, már-már operacionalizálhatóan és lételméletbe torkolló túlbonyolított axiológia, ami kétségbeesetten továbbra is monetarizált formában igyekszik kifejezni azt, hogy valaminek akkor is lehet értéke, ha semmi haszna sincs.

A különböző írásokban újra és újra felbukkanó kritikai megjegyzések ellenére azonban a kötet nem tekinti fő feladatának a környezetgazdaságtan bírálását, és ezt valószínűleg jól teszi. A környezetgazdaságtan megvannak a maga eredményei és érdemei – így például kísérleti terepként is szolgál az ökológiai közgazdaságtani gondolatok kidolgozásához –, és megvan a maga haszna, például a közpolitikai döntés-előkészítésben. Természetesen nem zárhatjuk ki azt sem, hogy „technikai” megoldások (gazdasági ösztönzők, szabályozók és a piaci szereplők ezekre adott innovatív válasza) számos környezeti problémát mérsékelni fognak. Az eddigi csekély vagy átmeneti eredmények – így például az, hogy a világ-gazdaság környezet- és energaintenzitása a nyolcvanas évek csökkenése után újra emelkedik – azonban arra utalnak, hogy a technikai megoldások bevezetése paradox módon már maga is szisztemikus, vagy ha úgy tetszik, paradigmaticus változást tesz szükségessé. A kötet tehát azokra a megközelítésekre koncentrál, amelyek eme rendszerszintű változás jegyében fogantak.

De mi is a rendszer, amit vizsgálunk? Talán ez a kérdés tekinthető a kötet alapproblémájának. Az ökológiai közgazdászok nem elégednek, nem elégedhetnek meg annyival, hogy a gazdálkodás vagy a közgazdasági tudás mai rendszerében kicserélnek néhány elemet: újradefiniálják, sőt, elmoossák a rendszer határait. Jól illusztrálja ezt a kötetben Richard W. England írása, amely a GDP alternatíváit tekinti át. Bár több alternatív makroökonómiai mérőszám is a GDP-ből vagy valami hasonló gazdasági mutatóból indul ki – lásd a humán

fejlődés (HDI) vagy a fenntartható gazdasági jólét indexét (ISEW) –, amikor a társadalmi és az ökológiai szempontokat integrálják, már túllépnek a gazdaság rendszerének hagyományosan kijelölt határain. Az ökológiai közgazdaságtan alapvetése, hogy a szűken értelmezett gazdasági jelenségeket az azokat magasabb szinten integráló természeti és társadalmi rendszerek kontextusában lehet, kell értelmezni. Fontos, hogy tényleg rendszerekről van szó, „a” természeti vagy „a” társadalmi rendszer csak metafora: valójában minden gazdasági tevékenység számos ökológiai rendszerhez kapcsolódik, és persze a társadalom is sok mindent jelent, az adott kulturális kontextusoktól az erkölcsi rendszereken át a technológiai szisztémáig. Az ökológiai közgazdaságtani elemzés tehát szükségszerűen kontextuális és multidiszciplináris, a kvantitatív módszereket kombinálja a kvalitatív, interpretatív metódusokkal, a következtetések levonása inkább indukció, mint dedukció útján történik. Ahogy a kötet egyik tanulmánya is utal rá valahol: mintha a száz évvel ezelőtti vitához téménk vissza a „historikus-induktív” vagy az „analitikus-deduktív” módszerek elsőbbségéről a közgazdaságtanban.

Ennél persze sokkal többről van szó. Az ökológiai közgazdaságtan definíciószerűen a természettudományos, az ökológiai és a komplex rendszerekről kialakult ismereteket is igyekszik integrálni, valamint épít az ezekből és száz év tudományfilozófiai fejleményeiből levonható azon általános tanulságra, amely tudományos tudásunk korlátozott voltára mutat rá. Ezért szól a kötet több tanulmánya is a „természeti népek” gyakorlatáról, ami pusztá léténél fogva is fontos (hiszen a modern gazdálkodási módozatoktól eltérő alternatíva lehetőségét villantja fel), de a tradicionális tudás értékét és – Mahatma Gandhival szólva – a „hagyományon alapuló fejlődés” jelentőségét is felmutatja. Ugyancsak a tudományos tudás

korlátainak beismerését jelzi a tanácskozó demokráciáról, a részvételi és deliberatív döntéshozatalról szóló tanulmány, ami a közpolitikai döntések „szakmai kérdésként” való kezelése ellen, valódi politikai és etikai jelentőségük felismerése mellett érvel. A tudománynak és a szakértőknek e felfogás szerint nem az „optimalizálás” a dolguk, hanem valami olyasféle szerepet kell betölteniük, amelyet saját véleménye szerint annak idején Szókratész játszott: „bábáskodni” az igazság, pontosabban a társadalmilag és ökológiailag elfogadható döntés megszületésénél.

Az ökológiai közgazdaságtan nem egységes paradigma, hanem vállaltan multidiszciplináris, „poszt-normál” tudomány. Követői

talán mind egyetértenek abban, hogy a gazdaság túl fontos dolog ahhoz, hogy a közgazdászokra hagyjuk. A közgazdászoknak – jobban, mint valaha – együtt kell működniük az ökológusokkal, de a szociológusokkal, antropológusokkal is. Vagy egy kicsit nekik maguknak és diszciplínájuknak is ökológiává, szociológiává és antropológiává kell válniuk. Ezt a kihívást mutatja be az ökológiai közgazdaságtan szakirodalmának legjavát kínáló, hiánypótló kötet. (*Pataki György – Takács-Sánta András szerk.: Természet és gazdaság; Ökológiai közgazdaságtan szöveggyűjtemény. Typotex Kiadó, Bp., 2004*)

Boda Zsolt
közgazdász, politológus

A rejtőzködő egyén identitása, avagy: ki is vagyok én?

Bene vixit, bene que latuit - „jól él, aki jól rejtőzködik” – írta Ovidius, már az ókorban. Hogy valóban így van-e, megláthatjuk, ha elolvassuk Kaposi Márton legújabb könyvét.

Az igényes stílusú, de rendkívül tömör, mondhatnánk úgy is, filozófiai tömörségű könyvben a szerző átfogó és rendszeres formában mutatja be azt, hogyan rejti el identitását az egyén, helyesebben szólva milyen is igazi arcunk és milyen álarcok mögé bújunk mi, a könyv olvasói, a mindennapi ember. Merthogy ebben az esetben igazán „rólunk szól a mese”. Énünkéről. Arról, milyen is eredeti arcunk és milyen az azt elrejtő álarc.

A témát eddig ilyen átfogó jelleggel, ami kitér a filozófia, a tudományok és a művészetek legkülönfélébb álarcról szóló fejtegetéseire, példáira, még eddig a nemzetközi szakirodalomban sem dolgozta fel senki. Nem üres megjegyzés tehát, ha azt mondjuk, Kaposi Márton könyve úttörő vállalkozás az egyéni életstratégiák filozófiai antropológia síkú bemutatása terén.

A könyvben hármass célkitűzést valósít meg a szerző. Egyrészt áttekinti azokat az elméleti műveket (Martin Heidegger, Gianni Vattimo, Jürgen Habermas, Georg Simmel, Edmund Husserl, Hans-Georg Gadamer és mások műveit), amelyek e kérdéssel valamilyen vonatkozásban foglalkoznak. Másrészt hozzá akar járulni az egyéni rejtőzködés lényegének, motívumainak és változatainak, azaz a „szabad és önálló individuum” megértéséhez. S végül a társadalom egészének rejtettebb jellemzőit akarja kimutatni, amelyek a rejtőzésre inspirálják vagy kényszerítik az egyént. A könyv ennek megfelelően három nagy egységből áll: egy általános elméleti szakaszból, egy történeti áttekintésből (főleg a XIX-XX. századra, az ipusztériális társadalomra vonatkozóan) és egy szintetizáló részből.

A rejtőzködés Kaposi Márton szerint az „önazonossághoz való ragaszkodás”. Ezt az alap gondolatát Paul Ricoeur koncepciójának segítségével továbbviszi, és megkülönböztet külső (ipseitas) és belső (identitas) önazonosságot. Az egyéni rejtőzködés során az ember „vagy a *kilétét* (ipseitas), vagy a *mibenlétét* (identitas) mutatja” az eredetihez

képest másnak, amit a vele kapcsolatban állók lényegében el is fogadnak, ha hitelesnek tartják. Az önelrejtés során tulajdonképpen látszategyénnel van dolgunk, amely másnak mutatja az egyént, mint ami, és aki az valójában. Kaposi Márton tudja, hogy ez esetben nem konformitásról, képmutatásról, alakoskodásról vagy szélhámosságról van szó, hanem arról, hogy a modern és poszt-modern korban az „egyen megmaradásának perspektívái egyre kedvezőtlenebbek”, s ennek ellensúlyozására *szükség van* a rejtőzködéssel. Véleményünk szerint önmagunk védelme szempontjából is, ami a rejtőzködés a könyvben egy kevésbé hangsúlyozott, de fontos motívuma. Az elrejtőző egyén kiléte és milyensége titok marad a többi ember számára. Azt pedig, hogy milyen is valójában, szinte senki sem tudhatja meg, hiszen a titkot is eltitkolja, úgy tesz, mintha itt semmiféle titok se lenne, és azt el is hiteti környezetével. Így a látszatot az egyén valóságként fogadtatja el, és ezt a látszatot képes is fenntartani. Az egyén vagy eltüntetett meglévő adottságokat (disszimulál), vagy kialakít nem létező tulajdonságokat (szimulál). Valószínű, hogy ez a transzformáció napjainkban az „önérvényesülés és az önmegmentés életstratégiája”. Fontos kérdés, vajon a rejtőzködők személyes identitása e transzformáció során ép, stabil vagy deformált, megrendült lesz-e, vagyis, hogy ki is az adott egyén valójában.

Az önelidegenedés újabb és újabb változatai megerősödésével szemben az egyén az önmegőrzés újabb és újabb, korszerűbb formáit keresi. A könyv egyik központi fejezete éppen az, ahol a rejtőzködés formáinak változatosságát mutatja be. Itt a példákban is gazdag könyvből csak néhány formát és típust tudunk megemlíteni. A *konvencionális rejtőzködés* egyik megjelenési formája a szakrális metamorfózis (például a passiójáték szereplője), másik a profán metamorfózis (karnevál szereplője). Ezek azonban csak

részleges rejtőzködéssel nyújtanak alkalmat. A *professzionális rejtőzködés* már állandó, rendszeres tevékenységgé vált metamorfózis (például kém, színész, bohóc, stb.). Az *alkalmi alakoskodás* során az egyén szabadban választja ki magának a mímelési helyzeteket. Saját problematikus tetteinek akar így elfogadható, másféle formát adni. Ezen belül a spontán rejtőzködők a különcök, az illúziókergetők, a lázadók, a fanatikusok, míg a tudatosan rejtőzködők a szélhámosok, az intrikusok, a képmutatók, a csábítók. A kényszerrejtekezők a nemkívánatos személyek (üldözött zsidók, antifasiszta ellenállók stb.). A *perspektivikus rejtőzködők* tartósan vagy véglegesen másmilyenné szeretnének válni egy új életvitel kialakítása céljából. Ilyen például a legszokványosabb szereparcokat magára öltő konformista, míg a karrierista változtatja álarcait és attitűdjeit. A tudatos perspektivikus rejtőzködők például a remeték vagy a kalandorok. Az egyéni rejtőzködés leginkább kiteljesedett formája, „erős programja” az *inkognitó*. Ezt az identitás válsága hozza létre, de különböző formában jelenik meg: van feltétlen, játékos, kritikus és elvetett inkognitó. Közös bennük, hogy az egyén teljesen „más személyként tünteti fel magát”, mint amilyen a valóságban, és ezt végérvényesnek is tekinti. Így „őrzi személyisége autonómiáját”.

A könyv egy jelentős hányadát teszi ki a rejtőzködés történelmi megjelenésformáinak bemutatása. Az antikvitásban az egyéniség nyíltan jelent meg, és érvényesítette saját magát, nem volt szükség rejtőzködéssel. Szilárd személyiségek voltak, ha olykor, mint Odüsszeusz, másnak is mutatkoztak. Ovidiusnál is csak a végzet változtatta az embereket mássá. Ez a helyzet a római társadalom hanyatlásával változik meg, amikor kimondják, hogy a színlelés nagy előnyökkel járhat. Még a középkorban sem tűnt el az önálló egyén, de közvetítéseken (elsősorban a valláson) keresztül fejezte ki magát. Itt már voltak rejtőzködő egyének,

mint a remeték, zárandokok, udvari bolondok stb., akik azonban sohasem adták fel személyes identitásukat. Fordulat e téren a reneszánsz idején következett be. A fejlett öntudatú, sokoldalú individuum az önérvényesítés szempontjából nem riad vissza a szerepjátszástól, az alakoskodástól. A külső megjelenés és a belső tartalom itt válik először és végérvényesen ketté, ahogyan azt Shakespeare a *III. Richárd*-ban nyíltan ki is mondja. A reneszánszt követő korokban a személyiség veszélyeztetettsége egyre inkább felerősödik, ezért az egyén új és újabb álcázást keres saját érvényesülése érdekében. Például Jonathan Swift *Gulliverje* név nélkül jelent meg először, Paul Holbach *A természet rendszere* című műve Mirabeau álnéven.

Kaposi Márton ezután rendkívül széleskörű ismereteiről tesz tanúbizonyságot, amikor a romantika irodalmának és művészetének rejtőzködőit mutatja be, Friedrich Schillertől Søren Kierkegaardon át egészen Giuseppe Verdiig. Majd az újabb kísérleteket veszi sorra Fjodor Dosztojevszkijtől Honoré de Balzacn át egészen Friedrich Nietzscheig. A XX. században azért van szükség az értékmentő rejtőzködésre, mert a polgári társadalom hagyományos értékei (emberszeretet, becsület, tudás stb.) nagy veszélybe kerültek. Ekkor van, aki önmagába zárkózik

(mint Ady Endre), vagy megmutatja igazi önmagát (mint Bartók Béla). Végül is az egyén igazán nem rejtőzködni szeretne, hanem önmaga maradni. Az inkognitó klasszikus változatát Kaposi Márton Luigi Pirandello műveiben mutatja ki, a „rejtőzködők kaval-kádját”, a maszk viselőit Hamvas Bélánál, a „minimál én” eltűnését Samuel Beckett-nél és Italo Calvinónál. A spontán rejtőzködés, az arcnélküliség azonban egyre tömegesebbé, létállapottá és életstratégiává válik a XX. században, annak ellenére, hogy néhányan (Babits Mihály, Virginia Woolf, Fernando Pessoa, Karel Capek) megpróbálnak ellene védekezni, és úgy gondolják, hogy a XX. században is lehetséges a „homo humanus”.

Kaposi Márton könyvében végig meg van győződve róla, s ez könyvének a *pozitív üzenete* számunkra, hogy a mára többé-kevésbé általánossá vált rejtőzködéssel szemben van lehetőség a normális személyiségfejlődésre is. Fontos, hogy a szükséges és „értelmesen alkalmazott álcázás” ne okozza az éntudat sérülését, hanem képes legyen az ember „autonóm és szabad egyén” maradni. S ez nem is könnyű feladat. (*Kaposi Márton: A rejtőzködő egyén arca és álarcai. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004.*)

Szabó Tibor
történész

Handbook of Nuclear Chemistry Vértess Attila, Nagy Sándor, Klen- csár Zoltán szerkesztésében

Az ötkötetes angol nyelvű kézikönyv, amelynek mindhárom szerkesztője kiváló magyar kolléga, kétségtelenül nyeresége nemcsak a radiokémiának, hanem annál szélesebb tudomány- és szakterületnek is, így az atommagfizikának, a sugárfizikának, a dozimetriának és sugárvédelemnek, de kiváló fejezeteket találunk például az elemi

részecskék standard modelljéről, a nukleáris mérések statisztikai jellegéről vagy a radioaktív kormeghatározásról, sőt még az izotópok segítségével végzett paleoklimatológiai kutatásokról is.

Az egyes köteteknek külön címtük van: 1. kötet: *A nukleáris tudományok alapjai*, 2. kötet: *Elemek és izotópok – keletkezés, átalakulás, eloszlás*, 3. kötet: *A magreakciók és sugárzások kémiai alkalmazásai*, 4. kötet: *Radiokémia és radio-gyógyszerkémia az élettudományokban*, 5. kötet: *Műszertech-nika, szeparációs technikák, környezeti vonatkozások*. Az első kötet szerkesztője

Lovas Rezső (Debrecen), a negyediké pedig Frank Rösch (Mainz).

A negyedik kötet kivételével minden kötet tartalmaz függeléket, amelyben számos fontos adat található: például a SI rendszerre, a Mössbauer-nuklidokra, a neutronokkal kiváltott magreakciókra vagy a detektorok kalibrációs standardjaira vonatkozólag, de itt találjuk a teljes nuklid-táblázatot is (a 2. kötet végén). A függelékek szerkesztője minden esetben Molnár Gábor (Bp.). Minden egyes kötetet részletes tárgymutató zár le, ami nagyban megkönnyíti a kézikönyv használatát. Az egyes fejezetek végén egyébként részletes irodalmi jegyzék található.

A könyv szerkesztésében jelentős szerepük volt a magyar kutatóknak. Hasonlót mondhatunk az egyes fejezetek szerzői vonatkozásában is. A szerzők mintegy haramda hazai kutató, köztük olyan nevesek, mint Csikai Gyula, Fényes Tibor, Horváth Dezső, Kiss Árpád, Koltay Ede, Köteles György, Patkós András, Vértes Attila. (*Vértes Attila – Nagy Sándor – Klencsár Zoltán, editors: Handbook of Nuclear Chemistry. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht–Boston–London, 2003. Az öt kötet összesen 2443 oldal*)

Berényi Dénes
atomfizikus, professor emeritus

